

Zalma M Puterman

Vad säljer arbetaren enligt Marx och varför?

1. Två centrala tankar i Kapitalet

Marxkännare är i princip eniga om att hans ekonomiska teori bygger på två centrala förutsättningar. Den ena är distinktionen mellan konkret och abstrakt arbete. Den andra är antagandet att arbetaren inte säljer arbete utan arbetskraft.

Lucien Sève framhåller att Marx' politiska ekonomi börjar med den ovan nämnda distinktionen, dvs distinktionen mellan det konkreta arbete som uttrycker den levande individens begåvning och det abstrakta arbete som uttrycker en förbrukning av mänsklig arbetskraft överhuvud taget. Begreppet "abstrakt arbete" är i denna teori, enligt Sève, flerfunktionell. Det fungerar som ett mått på värde, som bytesregulator, och är dessutom grunden i förklaringen av mervärde (se Sève 1974, s 196).

Leszek Kolakowski har lagt märke till att i Marx' *Kapitalet* finns två nya grundtankar som är betydelsefulla, inte bara för hans ekonomiska teori, utan också för hans filosofi. Den första gäller just distinktionen mellan konkret och abstrakt arbete. Den andra gäller antagandet att arbetaren inte säljer arbete utan arbetskraft. Enligt Kolakowski korresponderar dessa två idéer med Marx' humanistiska tankegångar framförda i hans tidiga skrifter (se Kolakowski 1978, s 264).

Båda dessa centrala idéer är i ekonomiskt avseende svåra att acceptera och har med rätta angripits från flera olika håll.

Jag tänker i denna artikel (som är ett fragment ur ett större arbete om den historiska materialismen) huvudsakligen ta upp diskussionen beträffande antagandet om att arbetaren säljer sin arbetskraft. Några allmänna anmärkningar angående distinktionen mellan konkret och abstrakt arbete tycks dock vara nödvändiga att börja med.

Det karakteristiska för den kapitalistiska hushållningsformen är att den grundar sig på varuproduktionen. Varor produceras inte i syfte att tillfredsställa producenternas omedelbara behov utan i försäljningssyfte. För att ett tillverkat föremål skall kunna uppfylla detta syfte måste det ha både bruks- och bytesvärde. Med bruksvärde eller nyttighet menas sådana egenskaper hos föremål vilka kan tillfredsställa bestämda behov. Detta räcker dock inte för att något skall vara en vara. För att ett föremål skall vara en vara måste det dessutom ha bytesvärde. Med bytesvärde menas en egenskap i vilket varans värde yttrar sig och vilket är grunden för bytesförhållandet mellan olika varor. Grunden för ett sådant förhållande är enligt Marx arbete, men inte det konkreta arbetet utan det abstrakta samhälleligt nödvändiga arbetet. Med samhälleligt nödvändigt arbete menar Marx den mängd av arbete (arbetstiden) man behöver för att tillverka en vara under genomsnittliga förhållanden, dvs genomsnittlig teknologi, skicklighet etc.

Som bruksvärde är varan förkroppsligad individuell arbetstid av särskild art, t ex skomakarens eller skraddarens arbetstid. Den har därför, enligt Marx, inte omedelbart bytesvärde. Detta får den först tack vare den allmänna eller abstrakta arbetstiden. Det abstrakt allmänna arbetet existerar enbart latent i varor och uppenbarar sig först i bytesprocessen där de olika, kvalitativt skilda individuella arbetstiderna jämföras med varandra och reduceras till likartat abstrakt allmänt arbete. Det är detta abstrakt allmänna arbete som skapar varans bytesvärde (det abstrakta värdet).

Vad beträffar antagandet om att arbetaren säljer arbetskraft inte arbete, har det påpekats att även utifrån Marx' egen teori finns det ingen anledning att ersätta försäljning av arbete med försäljning av arbetskraft (jfr Kolakowski, 1978, ss 331 f). Men för både Marx och Engels finns det en uppenbar anledning till detta.

2. Marx' och Engels' argument

I sina tidiga skrifter talar Marx och Engels inte om priset på och försäljning av arbetskraft utan om priset på och försäljning av arbete. Så är det t ex i *Det kommunistiska manifestet* (Marx & Engels, 1964a, s 469). Så är det också i upplagorna av Marx' broschyr *Lönearbete och kapital* ända till 1891 års upplaga.

Lönearbete och Kapital är baserat på en rad föreläsningar vilka Marx höll 1847 för den Tyska arbetarföreningen i Bryssel. Arbetet publicera-

des först i ett antal artiklar i *Neue Rheinische Zeitung* 1849 och sedan i flera broschyrupplagor (Engels 1963, s 202).

Till 1891 års upplaga har Engels skrivit en inledning i vilken han förklarar varför han i Marx' text ändrade ställen där det är tal om försäljning av arbete och i stället införde begreppet försäljning av arbetskraften. Samtidigt förklarar han varför Marx själv ersatt begreppet försäljning av arbete med begreppet försäljning av arbetskraft i sina senare skrifter.

Beträffande motivet för ändringen av Marx' ursprungliga text anger Engels två argument:

(1) Att den aktuella upplagan i inte mindre än 10 000 exemplar skall spridas som en propagandaskrift.

(2) Att Marx själv skulle ha skrivit broschyren annorlunda 1891 än han gjorde det 1849. Just därför är den aktuella upplagan ". . . inte sådan som Marx hade skrivit den 1849, utan sådan som han skulle ha skrivit den 1891" (Engels 1963, s 203).

Vad Marx' ändrade attityd beträffande försäljningen av arbete angår framför Engels följande argument:

(i) Den klassiska politiska ekonomin hade ett olösligt problem med förklaringen av det enkla fenomenet att en arbetare som under exempelvis en 12 timmars arbetsdag skapar ett nytt värde som (i pengar uttryckt) motsvarar låt oss säga 6 mark samtidigt för det utförda arbetet bara erhåller 3 mark. Om man håller fast vid tesen att arbetaren säljer sitt arbete till kapitalisten (något som den klassiska politiska ekonomin samt Marx och Engels i sina tidiga skrifter gjorde), så förefaller det som om arbete hade två olika värden: ett för kapitalisten, för vilken det motsvarar 3 mark, och ett för arbetaren, för vilken det motsvarar 6 mark.

Engels' förundran över det förhållandet att arbete kan värderas olika av säljare och köpare kan te sig underlig i våra dagar. Den tycks dock vara legitim utifrån förutsättningen att arbetets värde, liksom värdet på alla andra varor, bestäms av arbetstiden. Får arbetssäljaren inte fullt betalt för alla de nya värden han har skapat under hela den tid han arbetat, bestjäls han av arbetsköparen. Utifrån denna teori förefaller det naturligt att betrakta egendom som tillägnat arbetet — eller stöld, som Jacques-Pierre Brissot uttryckte det: "Egendom är stöld" (citerat efter Marx 1964 b, s 27). En liknande uppfattning om egendomen hade bl a Pierre-Joseph Proudhon, vilken Marx upprepade gånger kritiserade.

Accepterar man stöldteorin så förefaller det rimligt att hävda att *de facto* har arbetet ett värde, dvs i vårt exempel 6 mark. Får arbetaren i

stället 3 mark så blir han av arbetsköparen bestulen med 3 mark. Var-ken stöldteorin eller teorin om arbetets två olika värden kunde godtas av Marx.

Det förtjänar att nämnas att inte heller Lassalles teori om den oavkortade arbetsavkastningen som skulle gälla efter proletarietets maktövertagande godtogs av Marx (jfr Marx 1962 b, ss 18 f).

Låt oss efter denna lilla digression återvända till Engels' argument (i). Det tycks mig att Marx i *Kapitalets* sjuttonde kapitel, betitlat "Verwandlung von Wert resp Preis der Arbeitskraft in Arbeitslohn" i klartext kompletterar (i) med följande resonemang: skulle kapitalisten uppvärdera lönen till 6 mark, vilket exakt motsvarar det nya värde som arbetaren har skapat, så skulle grundvalen för den kapitalistiska produktionen försvinna, ty inget mervärde skulle då frambringas av arbetaren till arbetsköparen (Marx 1962 a, s 558).

Såvitt jag kan förstå innebär detta helt enkelt att tesen om att arbetaren säljer arbetskraft i stället för arbete är underordnad mervärdeteorin. För att uppkomsten av mervärde och kapitalistens tillägnande av detta skulle kunna förklaras, inte i moraliska termer (som stöld, orätt eller liknande), utan vetenskapligt och utifrån hans ekonomiska teoris grundläggande antagande — nämligen, att det bara är det levande arbetet (ej kapitalet) som är värdeskapande — inför Marx begreppet arbetskraft, vilket uppfattas som en specifik vara. Som sådan har det sitt marknadsvärde. Det specifika med denna vara är att den är värdeskapande.

(ii) Det som ekonomerna betecknar som "arbetets" produktionskostnader är *de facto* inte arbetets produktionskostnad utan själva den levande arbetarens kostnad, dvs kostnaden för hans arbetskraft. Vad den levande arbetaren eller hans arbetskraft kostar betingas inte av det nya värde han skapar i produktionsprocessen, utan beror på hur mycket de medel kostar som behövs för reproduktionen av hans arbetsförmåga.

Arbetarens produktionskostnader består i den summa av livsförnödenheter (eller deras penningpris) som genomsnittligt är nödvändig för att göra arbetaren arbetsduglig, för att upprätthålla hans arbetsförmåga och för att kunna ersätta honom med en ny arbetare då han drabbas av ålderdom, sjukdom eller död, dvs för att fortplanta arbetarklassen i behövlig utsträckning. Om vi nu antar att penningpriset för dessa livsförnödenheter är i genomsnitt 3 mark om dagen (se Engels 1963, s 205) så är det just så mycket, dvs 3 mark, som är den specifika vara, dvs arbetskraften, som arbetaren äger och därmed kan sälja till kapitalisten,

är värd. Betalar kapitalisten 3 mark för den köpta arbetskraften, så betalar han, utifrån de ovan nämnda förutsättningarna, exakt dess värde.

(iii) Med hänvisning till *Kapitalet*, där Marx i det ovan nämnda 17:e kapitlet skriver att ”. . . Så snart hans (arbetarens — Z P) arbete verkligen börjat upphör det att tillhöra honom och kan alltså inte längre av honom säljas” (Marx 1962a, s 559 och Engels 1963, s 207), konkluderar Engels att vad man på sin höjd kan säga är att arbetaren säljer sitt framtida arbete, dvs att han förpliktar sig att utföra ett bestämt arbete vid en bestämd tidpunkt.

Men därmed säljer han inte arbetet (som dock först måste utföras), utan han ställer mot bestämd betalning sin arbetskraft till kapitalistens förfogande under en bestämd tid (för daglön) eller för en bestämd arbetsprestation (för ackordslön): han hyr ut, resp säljer sin arbetskraft (Engels 1970, ss 12—13; jfr Engels 1963, s 207).

Detta argument tycks emellertid vara cirkulärt. Om man inte, som Engels gör, börjar citera Marx med orden ”Så snart . . .” utan tar hänsyn till hela stycket, där det av Engels citerade fragmentet återfinns uppenbaras dess cirkulära karaktär. Stycket lyder i sin helhet:

Vad penningägare verkligen direkt möter på varumarknaden är inte arbete utan arbetaren. Vad denne säljer är arbetskraft. Så snart hans arbete har börjat upphör det att tillhöra honom och kan alltså inte längre av honom säljas. Arbetet är värdets substans och dess innersta mått men själv har det inget värde (Marx 1962a, s 559).

Då man jämför de två texterna ser man omedelbart att Engels’ konklusion sammanfaller med Marx’ förutsättning.

En annorlunda läsning av detta stycke skulle vara att utgå ifrån att den sats som Engels citerar i Marx’ kontext fungerar som ett argument för tesen att arbetaren säljer arbetskraft, ej som en konsekvens av denna tes.

Enligt denna läsning skulle naturligtvis mitt påstående om resone-mangets cirkulära karaktär vara falskt.

Mig förefaller dock min tolkning rimlig, eftersom Marx talar om försäljning av arbetskraft redan i *Kapitalets* fjärde kapitel (paragraf 3: Köp och försäljning av arbetskraft) utan att anföra som argument att arbetet i och med dess början upphör att tillhöra arbetaren.

Överhuvud taget verkar argumenten (i) — (iii) inte särskilt övertygande. Det räcker att ifrågasätta Marx’ centrala postulat (antagande) att enbart levande arbete är värdeskapande för att hela argumentationen skall falla ihop. Med levande arbete menar Marx arbetarens egentliga ar-

bete, hans direkta eller indirekta deltagande i en konkret produktionsprocess. Det är enbart detta levande arbete som har förmåga att skapa nya värden och, i och med detta, mervärde. Med nya värden menas här inte värden överhuvud taget utan strikt ekonomiska sådana, dvs bruks- och bytesvärden. Att en arbetare som betjänar en maskin skapar nya värden verkar rimligt. Men antag att arbetaren ersätts av en maskin (en robot, t ex) som gör samma arbete noggrannare och snabbare. Att inte denna skulle skapa nya värden verkar, åtminstone ur ekonomisk synpunkt, helt obegripligt.

Skulle skapandet av nya värden i produktionen däremot uppfattas inte bara som skapandet av ekonomiska värden utan också som skapandet av icke-ekonomiska värden t ex estetiska, vore Marx' teori om att enbart levande arbete är nyvärdeskapande rimligt, ty människan och endast människan producerar enligt "Skönhetens lagar" (Marx 1968, s 517). Men, som sagt, teorin handlar inte om värden överhuvud taget utan enbart om ekonomiska värden. Sådana skapas inte bara av människan utan också av i produktionen använda djur samt maskiner, eller allmänt uttryckt, av kapitalet.

3. Ett filosofisk-antropologiskt argument

Av det ovan framförda förefaller det som om de som utifrån ekonomiska antaganden ifrågasätter Marx' teori om försäljning av arbetskraft har alldeles rätt. Men ser man på problemet inte utifrån ekonomin utan utifrån ideologi och/eller filosofisk antropologi, så förstår man Marx' agerande och syfte. Mer än så, antagandet att arbetaren säljer sin arbetskraft i stället för arbete blir till och med tilldragande.

För Marx är arbetskraft identiskt med arbetsförmåga. Han skriver:

Med arbetskraft eller arbetsförmåga menar vi sammanfattningen av alla de fysiska och andliga färdigheter, som finns i en levande människas personlighet, och som hon sätter i rörelse, så ofta hon producerar bruksvärden av ett eller annat slag (Marx 1970, s 144).

Att Marx här explicit identifierar arbetskraft med arbetsförmåga betyder inte att detta skall förstås ordagrant. Arbetsförmåga är en allmängiltig mänsklig egenskap som — för att använda Marx' terminologi från *De ekonomisk-filosofiska manuskripten från 1844* — hör till människans artväsende. Som sådan är den oberoende av de konkreta social-ekonomiska förhållandena.

Detta betyder ingalunda att arbetsförmåga är något oföränderligt. Den konkreta arbetsförmågan beror självfallet på den ackumulerande samhällsliga erfarenheten och på vetenskapens och teknologins utveckling. Det sätt på vilket arbetsförmågan yttrar sig och förverkligas är dessutom beroende av de konkreta social-ekonomiska förhållandena. Men som en abstrakt egenskap hos människan är arbetsförmågan, liksom förmågan att reflektera och att tänka, något som konstituerar henne som människa, och i denna mening är den oberoende av de konkreta social-ekonomiska förhållandena.

Arbetsförmågan uppfattas härmed inte som en ekonomisk utan som en filosofisk (antropologisk) kategori. Arbetskraft är däremot en ekonomisk kategori och ekonomiska kategorier skall enligt Marx betraktas som teoretiska uttryck för ”. . . *historiskt bestämda produktionsförhållanden vilka motsvarar ett visst utvecklingsstadium i den materiella produktionen*” (kursiv av Marx, se Marx 1964b, s 28).

Lucio Colletti har med rätta påpekat att hos Marx finner vi aldrig rent ekonomiska kategorier. Alla hans begrepp är ekonomiska och sociologiska på samma gång (se Colletti, 1979, s 148). Jag för min del skulle här vilja tillägga att åtminstone vissa av dessa ekonomisk-sociologiska begrepp samtidigt också är ideologiska och/eller filosofiska. Men även om detta är sant, så kan det i ett konkret sammanhang (i en konkret kontext) vara av vikt om den ena eller andra utgångspunkten hos de respektive begreppen är betonad.

Vad begreppet arbetskraft beträffar märks dess ekonomisk-sociologiska innebörd i det faktum att — som Schumpeter skriver — den ”ekonomiska kategorin . . . och proletariatet som samhällsklass blir . . . likställda och identiska” (citerat efter Colletti 1979, s 148).

Den dubbla ekonomisk-sociologiska aspekten hos kategorin arbetskraft begränsar självfallet dess tillämpning. Den kan endast användas för beskrivning av vissa historiskt bestämda produktionsförhållanden. De historiskt bestämda produktionsförhållandena det är fråga om är de kapitalistiska produktionsförhållandena. Men inte heller här är arbetskraft identisk med arbetsförmåga.

För att arbetsförmågan skall uppträda som arbetskraft måste den säljas som vara. Den som säljer sin arbetsförmåga (arbetskraft) är arbetaren, inte kapitalisten, ty kapitalisten äger produktionsmedlen och har därför inget behov av att sälja sin arbetsförmåga. Kapitalisternas arbetsförmåga framträder därför (så länge de är ägare till produktionsmedlen) aldrig som arbetskraft. Det är därför som ”den ekonomiska

kategorin arbetskraft och proletariatet som samhällsklass blir . . . likställda och identiska.”

Begreppet arbetskraft är således relaterat till vissa historiskt bestämda produktionsförhållanden, som bygger på att en grupp av människor som inte äger produktionsmedlen är tvungna att sälja sin arbetsförmåga.

Arbetsförmåga är något som tillhör människan. Den är en del av henne själv. Att sälja arbetsförmågan betyder alltså att sälja ”en del” av sig själv, ”en del” av sin mänsklighet.

Ett villkor *sine qua non* för människans återvänder till sig själv, dvs till en mänsklig tillvaro är att hennes arbetsförmåga ej kan förvandlas till arbetskraft. I ett mänskligt samhälle skall arbetsförmågan användas för fri skapande verksamhet i syfte att tillfredsställa människans alla behov.

Utifrån denna framställning framgår att begreppet arbetskraft:

- (1) har en djup ideologisk-filosofisk innebörd för Marx;
- (2) att man väsentligt skulle utarma hans teori om det kapitalistiska samhällsekonomiska systemet om detta begrepp skulle tas bort ur teorin;
- (3) att Marx använder begreppet arbetskraft både deskriptivt och normativt. När han exempelvis skriver att arbetaren säljer sin arbetskraft, så innebär detta för honom: (a) en beskrivning av ett visst sakförhållande (eller bättre formulerat, ett bestämt samhällsekonomiskt förhållande) mellan arbets säljaren (arbetaren) och arbetsköparen (kapitalisten), och (b) en bedömning (eller bättre ett fördömande) av detta sakförhållandet, ty det leder till en dehumanisering av arbetaren.

Jag menar att just denna dubbla (deskriptivt-normativa) användning av begreppet arbetskraft gör antagandet att arbetaren säljer sin arbetskraft, ej arbete eller arbetsförmåga (trots att, som påpekats ovan, Marx explicit identifierar arbetsförmågan med arbetskraft) extra svårt att förstå.

Samma dubbla (deskriptivt-normativa) användning finner vi även beträffande andra i Marx' ekonomiska teori centrala begrepp, t ex i användningen av begreppet mervärde. När Marx använder dessa begrepp i beskrivningen av det kapitalistiska samhällsekonomiska systemet blir beskrivningen på samma gång en värdering av systemet. För en analytiskt tänkande människa, som följer en positivistisk tradition där deskriptivt och normativt klart åtskiljs, verkar detta omotiverat och obegripligt. För Marx är detta ett helt vanligt sätt att ta verkligheten på

bar gärning. En filosoffs uppgift är, enligt honom, inte bara att beskriva och/eller förklara verkligheten utan i första hand att aktivt medverka i dess förändring (jfr den berömda elfte tesen om Feuerbach i Marx 1962c, s 7). En riktig verklighetsanalys måste därför utöver en beskrivning och/eller förklaring innesluta en värdering.

I 2:a avsnittet har jag antytt att Marx hade för avsikt att ersätta den gängse förklaringen av det kapitalistiska tillägnet i moraliska termer med en vetenskaplig förklaring. Men den analys vi har utfört har lett oss till slutsatsen att det han trodde vara en vetenskaplig förklaring *de facto* är en förklaring som på ett mera sofistikerat sätt dock bygger på ideologisk-filosofiska, alltså även moraliska, förutsättningar.

Litteratur

- Colletti, Lucio: *Marxism och Dialektik*, i urval av Sven E Olsson, Zenit, Rabén & Sjögren, Lund 1979.
- Engels, Friedrich: Einleitung zu Karl Marx' "Lohnarbeit und Kapital" (Ausgabe 1891) i *Marx/Engels Werke* (hädanefter förkortad MEW) Bd 22, Dietz Verlag (hädanefter förkortad DV), Berlin 1963.
- Engels, Friedrich: *Inledning till Karl Marx' Lönarbete och Kapital*, Kommunistiska Förbundet Marxist-Leninisterna, 1970.
- Kolakowski, Leszek: *Main Currents of Marxism, Its Rise, Growth, and Dissolution*, Vol 1, The Founders, translated from the Polish by P S Falla, Clarendon Press, Oxford 1978.
- Marx, Karl: *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie*, Erste Band, i *MEW*, Bd 23, DV, Berlin 1962a.
- Marx, Karl: *Kapitalet. Kritik av den politiska ekonomin*, Första boken, övers av Ivan Bohman, Bo Cavefors Bokförlag, Uddevalla 1970.
- Marx, Karl: *Kritik des Gothaer Programms*, i *MEW*, Bd 19, DV, Berlin 1962b.
- Marx, K. & Engels, F.: *Manifest der Kommunistischen Partei*, i *MEW*, Bd 4, DV, Berlin 1964 a.
- Marx, Karl: *Thesen über Feuerbach*, i *MEW*, Bd 3, DV, Berlin 1962 c.
- Marx, Karl: Über P.-J. Proudhon. Brief an J.B. v. Schweitzer, i *MEW*, bd 16, DV, Berlin 1964 b.
- Marx, Karl: *Ökonomisch-philosophische Manuskripte aus dem Jahre 1844*, i *MEW*, Ergänzungsband, Schriften bis 1844, Erster Teil, DV, Berlin 1968.
- Sève, Lucien: *Marxisme og Personlighedsteori*, oversat fra fransk af Steffen Jørgensen, Bibliotek Rhodos, Rhodos 1978.